

Martynenko D. V. Development of National Schooling in Ukraine in 18th Century as Subject of Research

The state of scientific exploration of the issue of national schooling development in Ukraine in 18th century is analyzed in the article. Definition of the notion „national schooling” is given, that is viewed as a network of educational establishments based on authentic national tradition and Ukrainian national educational ideal which was founded on orthodox Christian identity. The basic approaches to investigating history of Ukrainian education in pre-revolutionary, national revival and Ukrainization, soviet and contemporary periods in the works of foreign researchers and Ukrainian diaspora representatives are singled out. It is proved that the studied issue is prospective for scientific and pedagogical research, since quantitative analysis of monographs and dissertations has acknowledged considerable advantage of historical, philosophical, cultural, study of art science in investigating national schooling in Ukraine in 18th century. But alas in all those sources pedagogical aspects are not highlighted enough, which is also a typical feature of the works by foreign researcher and Ukrainian diaspora representatives. Instead most historical and pedagogical monographs and dissertations touch upon certain aspects the problem under analysis. Thorough investigation of historiography of the problem has allowed to aster that despite the significance of the researched problem, phenomenon of national schooling in Ukraine in 18th century was not sufficiently studied and therefore it requires further investigation.

Key words: national schooling, historiography, researchers of history of education in Ukraine, historical and pedagogical research.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Сбруєва А. А.

УДК 930.1:378.11(477)”18/19”

Н. А. Павинська

**ІСТОРИОГРАФІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ ІНСПЕКЦІЇ
В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ –
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Одним із завдань кожного окремого структурного підрозділу вищого навчального закладу є формування та вдосконалення суспільних норм, ідеалів, принципів, цінностей, правил поведінки студентської молоді.

Водночас, однією з вихідних умов реформування національної вищої школи, посилення її виховного впливу на студентське середовище є осмислення й усвідомлення історичного досвіду, об’єктивна оцінка історичних реалій, виявлення прогресивних чинників функціонування тих

механізмів в системі вищої школи, творче використання яких сприятиме формуванню морально-свідомого й громадсько-активного потенціалу суспільства.

Мета статті – схарактеризувати історіографію діяльності інспекції зі студентських справ як структурного підрозділу в університетах України другої половини XIX – початку XX століття.

Аналіз джерел з проблеми дослідження [1; 2; 4; 5; 8; 11; 17] дозволяє констатувати, що питання діяльності інспекції зі студентських справ порушувалися дослідниками в контексті висвітлення проблем життя й діяльності студентської корпорації в університетах України XIX століття. Як відомо, коло основних питань, якими опікувався інститут інспекції, стосувалися нагляду за відвідуванням студентами лекційних і практичних занять, забезпечення порядку й дисципліни в університетах, урегулювання питань виплати стипендій, грошової допомоги, звільнення від оплати за навчання тощо.

Результати наукового пошуку засвідчили, що саме в обраний для дослідження період відбувалися процеси юридичного оформлення діяльності інспекції, які закріплювалися в загальноуніверситетських статутах, інструкціях для інспекції, правилах для студентів, в окремих постановах та розпорядженнях Міністерства народної освіти, а також накопичувався досвід роботи цього структурного підрозділу в умовах проведення реформ у вищій школі.

Умовно історіографію з визначеної проблеми можна поділити на такі періоди:

- I – дореволюційна історіографія;
- II – радянська історіографія;
- III – сучасна українська та російська історіографія;
- IV – праці закордонних вчених.

Першу групу наукових джерел дореволюційного періоду складають праці загального характеру, в яких висвітлювалися історичні аспекти розвитку вітчизняної вищої освіти в межах Російської імперії в цілому або на певних її географічних теренах. У контексті аналізу генези вітчизняної університетської освіти авторами даного періоду порушувалися питання організаційних засад та практики роботи інституту інспекції зі студентських справ. Це ґрунтовні праці М. Владимирського-Буданова „История Императорского Университета Св. Владимира”, „Пятидесятилетие Императорского университета Св. Владимира” [4; 5], А. Маркевича „Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета” [11] та Ф. Фортинського „Университет Св. Владимира в царствование императора Александра III” [17], що були підготовлені до ювілеїв названих університетів.

Зауважимо, що характерною ознакою окресленого історичного періоду стало розширення тематики досліджень щодо висвітлення історії становлення та розвитку окремих вищих навчальних закладів України. Наприклад, з історії Харківського університету кінця XIX – початку

XX століття відомо декілька робіт, написаних у дореволюційний період. Серед них праці, підготовлені до 100-річного ювілею університету: Д. Багалія „Опыт истории Харьковского университета (с 1802 по 1815 год)”, „Опыт истории Харьковского университета (с 1815 по 1835 год)”; Д. Багалія, М. Сумцова, В. Бузескула „Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905)” [1], К. Фойгта „Историко-статистические записки об Императорском Харьковскому университете и его заведениях от основания университета до 1859 года”. У них автори не лише розглядали питання реформування вітчизняної вищої школи протягом XIX століття, але й частково висвітлювали питання діяльності інспекції як структурного підрозділу університету (склад, порядок формування, напрями діяльності, ступінь підпорядкування органам державної влади).

Наукову цінність для розробки визначеної проблеми має й дослідження В. Бузескула „История Харьковского университета при действии устава 1884 г. (с 1884 до 1905 г.)”. Показово, що автор, концентруючи увагу на становищі професорів та студентів за статутом 1884 р., вдавався і до оцінки діяльності інституту інспекції [2].

Окрім названих праць у дореволюційний період виходили друком наукові розвідки, статті вчених, громадських діячів, в яких порушувалися окремі питання діяльності інспекції з огляду на аналіз характеру життя і побуту студентів в окреслений історичний період. Так, у статті „О материальном положении студентов и о средствах для улучшения их быта” [3] професор Н. Бунге, аналізуючи матеріальне становище студентів, звернув увагу на заходи, вжиті в цьому напрямі з боку інспекції. Професор Д. Нікольський у статті „О заболеваемости учащихся в высших учебных заведениях” [13], характеризує стан здоров'я студентської молоді, окреслив участь інспекції зі студентських справ у розв'язанні названої проблеми. У 1890 р. вийшла друком праця А. Георгієвського „Краткий исторический очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков” [6], у якій автор, поставивши за мету висвітлення „урядових заходів й чинних приписів щодо попередження студентських безчинств”, схарактеризував діяльність інспекції у цьому напрямі.

Окрему групу джерел дореволюційної історіографії з визначеної проблеми складають праці, присвячені аналізу урядової освітньої політики Російської імперії протягом другої половини XIX – початку XX століття (М. Гіляров-Платонов, Л. Головнін, А. Корнілов, С. Рождественський та інші). На особливу увагу в цьому контексті заслуговує праця С. Рождественського „Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения: 1802 – 1902 годов” [15], у якій автор, спираючись на документи, опубліковані у збірниках постанов і розпоряджень Міністерства народної освіти, дав оцінку діяльності інституту інспекції. Таким офіційним виданням протистояли праці радикально налаштованих авторів, зокрема Б. Чичеріна, Л. Мартова, П. Маслова, М. Покровського,

А. Потресова, А. Сибіряка, В. Фріче та інших, в яких піддано гострій критиці заходи Міністерства народної освіти щодо нової організації університетів за статутом 1884 р. Так, у нарисі М. Покровського „Общая политика правительства 1866 – 1892 годов” зазначалося, що період уведення статуту 1884 р. став етапом „цілеспрямованої політики, схваленої на особливому засіданні 1879 р.”. Саме на цій нараді було прийнято основи майбутньої програми реорганізації університетів: зменшення кількості студентів, підвищення плати за навчання, ліквідація автономії, що зумовили зміни в характері діяльності інспекції зі студентських справ в окреслений період.

У процесі наукового пошуку встановлено, що криза в галузі вищої освіти, яка охопила університети наприкінці XIX – на початку XX століття, викликала широку полеміку в російському суспільстві й зумовила появу цілої низки публікацій авторів ліберального напрямку як із університетського питання взагалі, так і студентського руху зокрема (В. Вернадський „Об основаних университетской реформы”, Б. Глинський „Университетские уставы (1755 – 1884)”, С. Мельгунов „Из истории студенческих обществ в русских университетах”, П. Мілюков „Университеты в России”, Є. Трубецький „К вопросу о причинах беспрепятственно возникающих в наших университетах студенческих беспорядков”). У згаданих роботах діяльність інституту інспекції розглядалася переважно у негативному вимірі через призму політики Російської імперії в галузі вищої освіти, що знаходила відображення в університетських статутах та інструкціях для інспекції, де на законодавчому рівні визначалися права й обов’язки цього структурного підрозділу. Так, Б. Глинський у статті „Университетские уставы (1755 – 1884)”, порівнюючи дію статутів 1863 р. і 1884 р., звертав увагу на недоцільність виведення університетської інспекції з-під контролю вченої ради та підпорядкування її виключно попечителю. В. Воробйов у нарисі „К истории наших университетских уставов”, надаючи оцінку університетських статутів 1863 та 1884 рр., вказав на основні зміни у функціях університетської інспекції.

До загальних праць, які зосереджували увагу на участі демократичного студентства в антиурядовому русі, належать роботи Р. Видріна, Г. Енгеля, В. Горохова, В. Черткова. У згаданих роботах увага приділялася переважно аналізу академічного та політичного руху студентства, простежувалися його основні етапи та еволюція і в цьому контексті побіжно висвітлювалися питання діяльності інспекції під час студентських заворушень.

Результати наукового пошуку дозволяють констатувати, що подальший розвиток досліджувана проблема дістала у радянській історіографії. Відновлення в СРСР університетської освіти (1934 р.) зумовило появу оцінки її попередньої історії. Для підкреслення переваг радянської системи вищої освіти вченими цього часу було підхоплено критику дореволюційних авторів щодо організації університетської освіти

наприкінці XIX – на початку XX століття, зокрема діяльності інституту інспекції.

Науковий інтерес з огляду на досліджувану проблему мають ґрунтовні узагальнюючі праці з історії Харківського університету. Вони виходили як правило до ювілею названого університету: „Краткий очерк истории Харьковского государственного университета имени О. М. Горького в годы Великой Октябрьской революции” (1940 р.), „Харьковский государственный университет имени О. М. Горького за 150 лет: 1805 – 1955” (1955 р.), „Харьковский государственный университет имени О. М. Горького: 1805 – 1980” (1980 р.). У названих працях уведення статуту 1884 р. розглядалося як політична справа урядовців, а організація навчального процесу зазнавала критики через відірваність від життя, політичну реакцію, незабезпеченість науково-допоміжної бази тощо. У цілому для вказаних робіт характерне підкреслення негативних наслідків запровадження статуту 1884 р., крізь призму яких оцінювалася й діяльність інституту інспекції.

Як відомо, жорсткі ідеологічні настанови радянської доби, що вимагали давати виключно класову оцінку подіям і явищам минулого, деформували реальну картину розвитку вітчизняної вищої освіти. Лише наприкінці 70-х – на початку 80-х років XX століття вийшли друком ґрунтовні узагальнюючі праці П. Зайончковського, Р. Еймонтової [19], О. Іванова [8], В. Лейкіної-Свірської, Г. Щетиніної [18], в яких автори в межах загального аналізу стану університетської освіти в Російській імперії другої половини XIX – початку XX століття побіжно торкалися й особливостей діяльності інспекції зі студентських справ, зокрема питань підзвітності та підконтрольності цього структурного підрозділу іншим управлінським інституціям. Наприклад, у монографії „Университеты в России и устав 1884 года” Г. Щетиніна, аналізуючи дію статутів 1863 і 1884 рр., акцентувала увагу на суттєвому зростанні повноважень цього структурного підрозділу у період дії статуту 1884 р., виведення його з-під підпорядкування вченої ради, правління, ректора й запровадження підзвітності виключно попечителю.

Проте, починаючи з 90-х років XIX століття, за умов проголошення незалежної демократичної Української держави та зміни методологічних підходів до вивчення політичних процесів в суспільстві, в історіографії університетської освіти розпочався період, що характеризується переосмисленням історії української нації в усіх її проявах, переходом на позиції об’єктивності й історизму. Суттєвим здобутком сучасної української історіографії є переорієнтування досліджень з проблем політичної історії на соціальну. Так, уже наприкінці 90-х років вийшла друком монографія Н. Левицької „Студентство України в кінці XIX – на початку XX століть” [10], присвячена аналізу становища студентства підросійської України. Авторка значну увагу приділила аналізу політики уряду стосовно формування контингенту студентів вищих навчальних закладів, його

соціальному складу, участі в громадських рухах, але діяльність інспекції зі студентських справ фактично залишилася поза увагою дослідниці.

В останні десятиліття спостерігається суттєве поживлення суто історичних досліджень щодо розробки студентської проблематики. Низку дисертаційних робіт (Т. Дацюк, Г. Косінова, І. Посохов, О. Рафальський), присвячено проблемі участі молоді України в громадсько-політичному житті кінця XIX – початку XX століття. Утім названі автори, намагаючись висвітлити місце національних проблем в загальнодемократичному русі студентства, приділяли більше уваги загальнореволюційним процесам, характеризуючи питання діяльності інспекції зі студентських справ досить фрагментарно.

Важливе загальнонаукове значення з огляду на висвітлення місця та ролі інспекції зі студентських справ у системі університетської освіти України досліджуваного періоду мають монографії та дисертаційні роботи учених з історії педагогіки (Л. Вовк, Н. Дем'яненко, Б. Євтух, Л. Зеленська, С. Золотухіна, О. Микитюк), присвячені аналізу специфіки освітньо-педагогічних проблем вищої школи України XIX століття. Зокрема, у дослідженні О. Микитюка „Становлення й розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах України (історико-педагогічний аспект)” [12], висвітлено діяльність інспекції зі студентських справ через призму науково-дослідної роботи студентів, адже саме на інспекцію покладалися обов'язки надання грошової допомоги, звільнення від оплати за навчання, що слугували стимулом для виконання науково-дослідницьких завдань. У монографії Л. Зеленської „Учена рада університету: історія, теорія, досвід” [7] розкрито теоретичні питання організації діяльності інспекції як структурного підрозділу університету, схарактеризовано форми його взаємодії з ученою радою та правлінням.

В аспекті досліджуваної проблеми привертає увагу той факт, що діяльність інспекції зі студентських справ в історичній ретроспективі складає коло наукових інтересів і російських учених, зокрема (А. Андрєєва, Є. Вишленкової, Н. Ладижець, Ф. Петрова, А. Ревушкіна та інших). Проте визначена проблема до цього часу не стала предметом окремого дослідження.

Особливе місце в історіографії проблеми посідають праці дослідників – представників української діаспори, написані часто безпосередніми учасниками конкретних національно-визвольних подій. Це праці Ю. Коллард, В. Леник, П. Феденко, в яких діяльність інспекції в університетах України другої половини XIX – початку XX століття оцінювалася виключно негативно через призму революційного студентського руху. На особливу увагу серед праць зазначених дослідників заслуговує дослідження С. Сірополка „Історія освіти в Україні” [16]. Аналізуючи організацію університетської освіти в Україні в окреслений історичний період, автор виокремив функції інспекції як структурного підрозділу, наголошуючи на відсутності подібної інституції у європейських університетах.

Таким чином, історіографічний аналіз проблеми діяльності інституту інспекції в університетах України другої половини XIX – початку XX століття дозволив виокремити декілька груп історико-педагогічних джерел, що тією чи іншою мірою висвітлюють визначену проблему (узагальнюючі праці, присвячені діяльності окремих університетів, монографії, дисертаційні роботи, статті). Установлено, що на різних етапах розвитку вітчизняної університетської освіти підходи науковців до оцінки місця, ролі, значення, функцій інспекції зі студентських справ в структурі університетів суттєво різнилися. Вони знайшли належне відображення як у дореволюційній, так і радянській та сучасній українській і російській історіографії, а також працях учених, що представляють українську діаспору. Проте на сьогодні в науковому просторі практично відсутні роботи, в яких би в узагальненому вигляді було представлено діяльність інспекції зі студентських справ у період другої половини XIX – початку XX століття.

Перспектива подальших досліджень має бути спрямована на вивчення основних етапів діяльності інституту інспекції зі студентських справ в університетах України протягом другої половини XIX – початку XX століття.

Список використаної літератури

- 1. Багалея Д. И.** Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Д. И. Багалея, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Х.: Тип. А. Дарре, 1906. – 329 с.
- 2. Бузескул В. П.** История Харьковского университета при действии устава 1884 г. (с 1884 до 1905) / В. П. Бузескул. – Х.: Тип. ун-та, 1905. – 89 с.
- 3. Бунге Н. О.** О материальном положении студентов и о средствах для улучшения их быта. – К.: Тип. ун-та, 1872. – 24 с.
- 4. Владимирский-Буданов М. Ф.** История Императорского Университета Св. Владимира, 1884. – Т. 1: Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – К.: Тип. Императ. ун-ва Св. Владимира, 1884 – 674 с.
- 5. Владимирский-Буданов М. Ф.** Пятидесятилетие Императорского университета Св. Владимира, 1834 – 1884: речь произнесенная на юбилейном акте университета ординарным профессором М. Ф. Владимирским-Будановым / М. Ф. Владимирский-Буданов. – К.: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1884. – 59 с.
- 6. Георгиевский А. И.** Краткий исторический очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков / А. И. Георгиевский. – СПб.: Тип. В. С. Балашова, 1890. – 320 с.
- 7. Зеленська Л. Д.** Учена рада університету: історія, теорія, досвід: монографія / Л. Д. Зеленська; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х.: ХНАДУ, 2011. – 480 с.
- 8. Иванов А. Е.** Высшая школа России в конце XIX – начале XX века / А. Е. Иванов. – М.: Ин-т рос. истории, 1991. – 392 с.
- 9. Косінова Г. О.** Харківський університет наприкінці XIX – на початку XX століття: дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г. О. Косінова; Харк. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. – Х., 2003. – 288 с.

10. Левицька Н. М. Студентство України в кінці XIX – на початку XX століть: автореф. дис... на здобуття наукової ступені канд. іст. наук / Н. М. Левицька. – Київ, 1998. – 17 с. **11. Маркевич А. И.** Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета: ист. записка экстраординарного профессора А.И. Маркевича и академические записки / А. И. Маркевич. – Одесса: Эконом. тип., 1890. – 734 с. **12. Микитюк О. М.** Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних закладах України (історико-педагогічний аспект) / О. М. Микитюк. – Х.: ОВС, 2001. – 256 с. **13. Никольский Д. П.** О заболеваемости учащихся в высших учебных заведениях / Д. П. Никольский. – СПб.: Тип. Я. Грей, 1904. – 19 с. **14. Посохов І. С.** Студентська субкультура: становлення та еволюція (на матеріалах російських університетів XIX – початку XX ст.): дис...канд. іст. наук: 07.00.02 / І. С. Посохов. – Х.: Б.в., 2010. – 222 с. **15. Рождественский С. В.** Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения (1802 – 1902) / С. В. Рождественский. – СПб.: Мин. народ. просв., 1902. – 785 с. **16. Сірополко С.** Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К.: Наук.думка, 2001. – 912с. **17. Фортинский Ф. Я.** Университет Св. Владимира в царствование Императора Александра III, 1881 – 1894 / Ф. Я. Фортинский. – К.: Тип. Имп. ун-ва Св. Владимира, 1900. – 35 с. **18. Щетинина Г. И.** Университеты в России и устав 1884 года / Г. И. Щетинина. – М.: Наука, 1976. – 232 с. **19. Эймонтова Р. Г.** Русские университеты на грани двух эпох / Р. Г. Эймонтова. – М.: Наука, 1985. – 349 с.

Павинська Н. А. Історіографія діяльності інституту інспекції в університетах України другої половини XIX – початку XX століття

У статті здійснено аналіз науково-педагогічних джерел, які висвітлюють питання діяльності інституту інспекції із студентських справ в університетах України другої половини XIX – початку XXI століття, проведено їх систематизацію в контексті дореволюційної, радянської, сучасної української та російської історіографії.

Ключові слова: історіографія, університети, інститут інспекції, діяльність.

Павинская Н. А. Историография деятельности института инспекции в университетах Украины второй половины XIX – начала XX века

В статье осуществлен анализ научно-педагогических источников, которые освещают вопрос деятельности института инспекции по студенческим делам в университетах Украины второй половины XIX – начала XX века, проведена их систематизация в контексте дореволюционной, советской, современной украинской и российской историографии.

Ключевые слова: историография, университеты, институт инспекции, деятельность.

Pavyns'ka N. A. Historiography of Activity of Institute of Inspection at Universities of Ukraine of the Second Half XIX – the XX Century Beginnings

In the article an analysis is carried out scientifically pedagogical sources which light up the question of activity of institute inspection from student businesses in the universities of Ukraine of the second half XIX – beginning of XX age, their systematization is conducted in the context of pre-revolution, soviet, modern Ukrainian and Russian historiography.

Key words: historiography, universities, institute of inspection, activity.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2012 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. п. н., доц. Зеленська Л. Д.

УДК 37.015.3:159.922.72

І. О. Петухова

**ПОГЛЯДИ ДОРЕВОЛЮЦІЙНИХ ДОСЛІДНИКІВ
НА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНУ ДІАГНОСТИКУ
РОЗУМОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ**

Актуальність узагальнення поглядів дореволюційних дослідників на психолого-педагогічну діагностику розумових здібностей учнів має велику науково-практичну цінність та потребує детального історико-педагогічного аналізу, оскільки модернізовані ідеї минулого впроваджуються в умовах сучасної освітньої практики з метою цілісного вивчення особистості на різних вікових етапах її розвитку. Зазначимо, що питанню діагностики розумових здібностей у дослідженні окремих персоналій дореволюційного періоду приділяли значну увагу сучасні історики педагогіки Л. Акімова, Н. Дічек, О. Сухомлинська, Т. Філімонова. Проте, на нашу думку, варто подати узагальнені погляди Г. Россолімо, О. Лазурського, В. Кащенко, М. Ланге, які стали новаторами в освітній практиці дореволюційного періоду, оскільки сприяли ретрансляції та впровадженню у вітчизняну педагогічну практику прогресивних зарубіжних ідей, які, після остаточного становлення Радянської влади на території України, були заборонені на тривалі роки.

Російський психіатр, невролог і психолог Григорій Іванович Россолімо (1860 – 1928), проаналізувавши зарубіжні методи дослідження розумової відсталості Біне-Сімона та Санте-де-Санктіса, визнав їх такими, що не висвітлювали таких патологічних відтінків розумової відсталості як